

Ἀπὸ τὴν ξενοφοβία στὴ φιλοξενία!

Τοῦ κ. Α. Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ἀναπλ. Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν

Ἡμέτεροι καὶ ἕτεροι

Ὑποστηρίζεται ἀπὸ πολλοὺς ὅτι ζοῦμε σὲ μιὰ ἀνεκτικὴ κοινωνία. Βασικὴ ἀρχὴ ποὺ προτανεύει φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἀνεκτικότητα, ἡ ἀνοχὴ μας σὲ κάτι μὲ τὸ ὁποῖο ἐνδεχομένως καὶ νὰ μὴ συμφωνοῦμε. Ἄλλοι ὅμως διαφωνοῦν μὲ τὰ παραπάνω, ὑποστηρίζοντας ὅτι μπορεῖ μὲν νὰ ἀνεχόμεστε κάποια πράγματα, κάποιες καταστάσεις, καὶ πολλὲς φορὲς μάλιστα τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιοῦμενοι, ἐν τούτοις, τὶς περισσότερες φορὲς, εἴμαστε ἀνεπεικεῖς, καὶ μισαλλόδοξοι, καθόλου ἀνεκτικοί, ἀπορρίπτουμε καὶ ἀποκλείουμε κάθε τι τὸ διαφορετικὸ, ἀρνούμαστε μὲ φανατισμὸ νὰ δεχτοῦμε, νὰ ὑποδεχτοῦμε, νὰ παραδεχτοῦμε καὶ νὰ ἀποδεχτοῦμε τὸ ξένο, τὸ ἀλλοδαπὸν. Μόνο τὸ οἰκτεῖο, τὸ δικό μας εἶναι παραδεκτὸ καὶ ἀποδεκτό.

Ἐμεῖς, λοιπόν, καὶ οἱ δικοὶ μας εἴμαστε καὶ «ἀποστολεῖς» καὶ «ἀποδέκτες». Ὁ διαχωρισμὸς τελικὰ γίνεται ἀνάμεσα στοὺς ἡμετέρους καὶ στοὺς ἕτερους. Ἡ ἕτερότητα, ἡ διαφορετικότητα εἶναι ἀπειλητικὴ. Ὁ ἄλλος θεωρεῖται ὡς ὁ κακός, τὸ Κακὸ καὶ δὲν ὑπάρχουν περιθώρια νὰ τὸν δεχτοῦμε καὶ νὰ τὸν ἀνεχτοῦμε! Δὲν ὑπάρχουν ἐπιτρεπόμενα ἑλλείματα ποὺ νὰ γίνονται ἀνεκτά. Τὸν ἑαυτὸ μας καὶ τοὺς δικούς μας τοὺς ἀνεχόμεστε, τοὺς ξένους ὄχι. Κι ἐπικαλοῦμαστε ὅλα μας τὰ δικαιώματα γιὰ νὰ τοὺς ἀποκλείσουμε. Οἱ ὅποιες συνθήκες τύπου Σένγκεν ἐμᾶς ἐξασφαλίζουν, ὄχι τοὺς ἄλλους. Οἱ διαλεκτικὲς μας κινούνται μεταξὺ ὑποδοχῆς καὶ ἀπόρριψης².

Πρὸς ὑπέρβαση τῶν διακρίσεων

Βέβαια, πολλὲς προσπάθειες γίνονται γιὰ νὰ ξεπεραστοῦν τέτοιου τύπου στάσεις. Ἦδη, μὲ πρόταση τοῦ Συμβουλίου Ὑπουργῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης, τὸ 1997 ποὺ βαδίζει πρὸς τὸ τέλος του, καθιερώθηκε ὡς εὐρωπαϊκὸ ἔτος κατὰ τοῦ ρατσισμοῦ, μὲ στόχο νὰ εὐαισθητοποιηθεῖ ἡ κοινὴ γνώμη γιὰ τὶς ἐπιπτώσεις τοῦ ρατσισμοῦ, τῆς ξενοφοβίας, τοῦ ἀντισημιτισμοῦ καὶ τῆς μὴ ἀνοχῆς. Ἐπίσης πρότεινε νὰ τονιστεῖ ἡ ἀπειλὴ ποὺ ἀποτελοῦν οἱ διακρίσεις λόγφ φυλῆς, φύ-

λου, χρώματος, θρησκείας, ἰθαγένειας ἢ ἐθνικότητας γιὰ τὴν οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ συνοχὴ τῆς Κοινότητος³.

Τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης ἤδη ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1994 κινήθηκε πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ καὶ ἡ δική μας Ἐθνικὴ Ἐπιτροπὴ κατὰ τοῦ Ρατσισμοῦ ἀνέλαβε θετικὲς πρωτοβουλίες. Ὁ Ο.Η.Ε. εἶχε ἀνακηρύξει τὸ ἔτος 1995 ὡς ἔτος «θρησκευτικῆς ἀνοχῆς γιὰ τὴν ἐκτόνωση τῶν ἐντάσεων». Ὅπως εἶναι γνωστὸ «τὸ πρόσωπο τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ εἶναι ἀπαίσιο»⁴. Ὅταν πολλοὶ πρεσβεύουν τὴν «ἐπιστροφή στὴ θρησκεία», ἄλλοι φοβοῦνται ὅτι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο μπορεῖ νὰ ἐγκαινιαστεῖ «κύκλος» γιὰτὶ ὄχι καὶ κύκλοι «αἵματος»⁵. Ἡ πνευματικὴ ζωὴ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀντίδοτο στὸν θρησκευτικὸ φανατισμὸ; Στὸ ζήτημα αὐτὸ προσπάθησαν νὰ ἀπαντήσουν οἱ τελειόφοιτοὶ τοῦ Τμήματος Θεολογίας στὴν Ἡμερίδα τοὺς στὸ Διορθόδοξο Κέντρο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στὶς 13 Μαΐου 1997 (I. Μονὴ Κοιμήσεως Θεοτόκου Πεντέλης).

Φανατισμὸς καὶ ἄλλα φαινόμενα

Τὸ πρόβλημα τοῦ φανατισμοῦ, καὶ ὄχι μόνο τοῦ θρησκευτικοῦ, δὲν εἶναι εὐκόλο οὔτε στὴ στοιχειοθέτησή του οὔτε στὴν ἐπίλυσή του. Διαπλέκεται καὶ μὲ ἄλλα φαινόμενα καὶ εἰσέρχεται σὲ ἀμοιβαία δυναμικὴ σχέση μαζὶ τοὺς ὅπως ἡ ἕτερότητα, ὁ ναρκισσισμὸς καὶ ἄλλα ὅμοια. Ἐνα ἐρώτημα παραμένει βασικό: κατὰ πόσον ἡ ἕτερότητα μπορεῖ νὰ προκαλέσει τὴ φανατικὴ ἀντίδραση τοῦ ἄλλου, τὴ ναρκισσιστικὴ ἀποδοχὴ καὶ ἐπιβεβαίωση τοῦ ἑαυτοῦ μας ἢ τὴν ἀρνησὴ κάθε ἀλλαγῆς καὶ προόδου καὶ τὴν πεισματικὴ ἐμμονὴ σὲ σχήματα τοῦ παρελθόντος;

Πρώτες ἀπαντήσεις σ' αὐτὸ ἐπιχείρησαν νὰ δώσουν τὰ μέλη τοῦ 12ου Συνεδρίου τοῦ Διεθνoῦς Συνδέσμου Ἱατροψυχολογικῶν καὶ Θρησκευτικῶν Μελετῶν (Α.Ι.Ε.Μ.Ρ.), ποὺ ἔγινε μὲ θέμα: Τὸ δικαίωμα νὰ εἶσαι διαφορετικὸς⁶. Τὰ πρακτικὰ ἐκδόθηκαν τὸ 1996 μὲ τίτλο: *Τὰ κάτοπτρα τοῦ φανατισμοῦ*. Τὸ ἄτομο ἀνακαλύπτει τὸν ἑαυτὸ του ἀντικρύζοντας τοὺς ἄλλους, ἀντικατοπτριζόμενο στοὺς ἄλλους⁷.

«Τὰ μάτια τῶν ἄλλων μπορεῖ νὰ εἶναι τουλάχιστον τόσο καχύποπτα ὅσο καὶ τὰ δικά μας. Γίνονται καθρέφτης ὅπου διαπιστώνουμε πόσο μελαχρῖνοι ἢ πόσο ἄλβανοὶ δείχνουμε». Αὐτὴ ἡ φράση τῆς Νόρας Σκουτέρη - Δασκάλου, ἀπὸ ἄρθρο της, 'Ὁ ρατσισμὸς εἶναι πάντα ἐδῶ...⁸, μοῦ

θυμίζει τὸν τίτλο μιᾶς μεγάλης ἀνθολογίας ποῦ ἐξέδωκε τὸ Μουσεῖο Γουίτνι τῆς Νέας Ὑόρκης μὲ τὴ δουλειὰ τῆς φωτογράφου Νᾶν Γκόλντιν: *Θὰ εἶμαι ὁ καθρέφτης σου*. Οἱ φωτογραφίες της εἶναι ἀποτυπώσεις στιγμῶν μιᾶς ζωῆς χαοτικῆς. Οἱ ἄνθρωποι τους εἶναι στραπατσαρισμένοι ἀλλὰ ἀνθεκτικὰ δείγματα τοῦ εἴδους. Ἔχουν μιὰ διεισδυτικότητα καὶ μιὰ ἀνθρωπιὰ ὥστε δύσκολα τὴν ξεχνᾶ κανεὶς, ἀκόμη καὶ ἂν τὴν δεῖ γιὰ λίγο. Ἐνας κόσμος ποῦ ὑπομένει...⁹. Αὐτὸς ὁ κόσμος μᾶς τρομάζει ἔτσι ὅπως καθρεφτίζεται στὰ μάτια μας. Καὶ μᾶς φοβίζει...

«Ἡ χώρα μας ἔχει παράδοση στὴν ὑποδοχὴ κατατρεγμένων ἀπὸ ἄλλες χώρες. Ὅμως τὰ τελευταῖα χρόνια κἀτὶ ἀλλάζει. Ἡ ξενοφοβία γίνεται φανερὴ». Μ' αὐτὰ τὰ λόγια εἰσήγαγε ἡ «Καθημερινή» μιὰ ἔρευνα ποῦ ἔκανε μεταξὺ τεσσάρων εἰδικῶν γιὰ νὰ ἐξετάσει κατὰ πόσον «Οἱ Ἕλληνες εἶμαστε ἢ δὲν εἶμαστε ρατσιστές», γιὰ νὰ διαπιστώσει ὅτι «ὁ ρατσισμὸς χτυπᾶ τὸν πολιτισμὸ μας»¹⁰.

Καὶ οἱ Ἐκκλησίες;

Σ' ἓνα τέτοιο κλίμα διερωτώμεθα τί ἀπήχηση μπορεῖ νὰ εἶχε στὶς Ἐκκλησίες μέλη καὶ τοὺς χριστιανικοὺς φιλανθρωπικοὺς Ὄργανισμοὺς ἢ ἀπόφαση τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν νὰ κηρυχθεῖ τὸ 1997 «Οἰκουμενικὸ Ἔτος Ἀλληλεγγύης τῶν Ἐκκλησιῶν μὲ τοὺς Πρόσφυγες καὶ τοὺς Ξεριζωμένους»¹¹. Δὲν ἔχουμε ἀκόμη συγκεκριμένα ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς ἐκστρατείας. Γνωρίζοντας ὅμως ἀπὸ ἄλλες ἐκκλήσεις τὴν προθυμία μὲ τὴν ὁποία ἀνταποκρίθηκαν σ' αὐτές, πιστεύουμε ὅτι ἀνάλογη θὰ εἶναι καὶ τώρα ἡ συμβολὴ τους.

Στὴν Ἑλλάδα ἔχουμε δείγματα ἐργασίας ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας τόσο κοντὰ σὲ Ἕλληνες ἀλλὰ καὶ ξένους «ἀποκλεισμένους»¹². Γνωρίζουμε ὅτι τὸ

«Γραφεῖον Σχέσεων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως» ὀργάνωσε Ἡμερίδα στὴν Ἴ. Μονὴ Πεντέλης στὶς 19 Νοεμβρίου 1996 ὅπου συζητήθηκαν οἱ Στόχοι καὶ οἱ ἀρχὲς ὑλοποίησης τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Προγράμματος «Καταπολέμηση τοῦ Ἀποκλεισμοῦ ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ Ἐργασίας» Β' ΚΠΣ (Κοινωνικὸ Πλαῖσιο Στήριξης) 1994-1999¹³.

Μὲ ἐνδιαφέρον ἐπίσης ἀναμένονται οἱ ἀντιδράσεις τῆς εὐρύτερης ἐλληνικῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας γιὰ τὸ εἰδικὸ συνέδριο ποῦ διοργανώνει τὸ Πάντειο Πανεπιστήμιο, 10 μὲ 12 Νοεμβρίου 1997, μὲ θέμα «Κοινωνία τῶν 2/3» συμμετέχοντας στὴν παγκόσμια κινητοποίηση γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ φαινομένου τοῦ κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ.

Μιὰ κοινωνία μοιρασμένη

Σὰν κοινωνία πάντως φαίνεται νὰ εἶμαστε μοιρασμένοι. Αὐτὸ ἔδειξαν οἱ ἀντιδράσεις μας στὴν πρόσφατη ἀνακίνηση τοῦ ζητήματος τῆς ἐπικυρώσεως τῆς συμφωνίας τοῦ Σένγκεν. Καὶ ὑπὲρ καὶ κατὰ. Καὶ μὲ καὶ χωρὶς ἐπιχειρήματα. Καὶ μὲ λογικὴ καὶ μὲ συναίσθημα. Καὶ μὲ σύμφωνη γνώμη καὶ μὲ ἀντιφάσεις. Ἀναφέρεται ὡς παράδειγμα ἐργολάβος οἰκοδομῶν στὴν Ὑδρα, ὁ ὁποῖος δούλευε κατὰ κόρον μὲ Ἄλβανούς· γέμισε ὅμως τὸ νησί μὲ τὸ σύνθημα: Ἐξω οἱ Ἄλβανοί¹⁴. Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ γελοιογραφία τοῦ Κ. Μητρόπουλου, ἢ ὁποία διαζωγραφεῖ πορεία μεταφορέων καὶ ἐργοδοτῶν Ἄλβανῶν οἱ ὁποῖοι φέρουν πανῶ στὸ ὁποῖο ἀναγράφεται: Ὅχι στὸ ρατσισμό¹⁵!

Μποροῦμε, λοιπόν, στὸ τέλος τοῦ σημερινοῦ μας ἀρθροῦ νὰ μὴ διερωτηθοῦμε γιὰ τὸ τί εἶμαστε ἐπιτέλους; Ἀνεκτικὴ ἢ μὴ ἀνεκτικὴ κοινωνία; Ἀφοῦ «ἀνεχόμαστε» ὅλ' αὐτὰ τὰ καμώματα καὶ δὲν πηγαίνουμε κατ' εὐθείαν στὸ κέντρο τοῦ προβλήματος γιὰ τὸ τί μπορεῖ νὰ σημαίνει ἀνοχὴ καὶ ἀνεκτικότητα, ποῖος μπορεῖ νὰ εἶναι πρότυπο καὶ πηγὴ μιᾶς τέτοιας ἀνοχῆς καὶ ὑπὸ ποῖο πνεῦμα μπορεῖ νὰ ὑλοποιηθεῖ αὐτὴ καὶ νὰ πάει ἀκόμα πιὸ πέρα...

Χριστός, ὁ πάντοτε ἀνεχόμενος

Μοῦ ἔκανε ἐντύπωση, διαβάζοντας λίγες μέρες πρὶν, στὸ *Μηναῖο* τοῦ Αὐγούστου (ΚΓ'), τὸ συναξάρι τοῦ ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Καλλινίκου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετώπισε τὴν ἀπαίτηση τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ τοῦ νέου (πρόκειται γιὰ τὸν Ἰουστινιανὸν τὸν Β' τὸν ἐπικαλούμενο Ρινόμητο, 669-711, μὲ περιόδους βασιλείας 685-695 καὶ 705-711), νὰ διαβάσει εὐχὴ καὶ νὰ γκρεμιστεῖ ναὸς τῆς Θεοτόκου καλούμενος τῶν Μη-

τροπόλεων. Ὁ Ἅγιος ἀπάντησε: «μὴ εἶναι εὐχὴν ἐπὶ καθαιρέσει, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπὶ οἰκοδομῇ· ἐπὶ συστάσει γάρ, φησὶν, ὁ Θεὸς τὸν κόσμον ἐποίησε, οὐκ ἐπὶ καταλύσει».

Οἱ ἀπεσταλμένοι ὅμως τοῦ αὐτοκράτορα παρέμεναν κοντά του, τὸν ἐνοχλοῦσαν καὶ τὸν ἐκβίαζαν νὰ ἐκτελέσει τὸ πρόσταγμα τοῦ Βασιλέως. Τότε ὁ μακάριος αὐτὸς ἄνδρας προσεφώνησεν: «Δόξα σοι, Χριστέ, τῷ ἀνεχομένῳ πάντοτε» (δόξα σὲ Σένα, Χριστέ πού πάντα ἀνέχεσαι)· «καὶ εὐθέως ὁ ναὸς καθηρέθη» (γκρεμίστηκε).

Δὲν δίνουμε ἔμφαση στὶς συνθήκες κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες ἐνήργησε ὁ ἐξαίσιος αὐτὸς ἐκκλησιαστικὸς ἄνδρας, ὁ Καλλίνικος. Πολλὰ θὰ ἦσαν τὰ συμπεράσματα τὰ ὁποῖα θὰ μπορούσαμε νὰ ἐξάγουμε. Μένουμε στὴν προσφώνηση. Ἀποκαλεῖ τὸν Χριστό, δοξολογώντας τον, ὡς «ἀνεχόμενον πάντοτε». Δίπλα σὲ ἄλλες προσφωνήσεις τοῦ Κυρίου μας, ὅπως ἐκείνην τοῦ ἐλκομένου κ.ἀ., ἀναδύεται αὐτὴ τοῦ ἀνεχομένου¹⁶. Μὲ ἐκείνον τὸν «πλοῦτο τῆς ἀνοχῆς» τοῦ Θεοῦ ἔτσι ὅπως μᾶς τὸν προβάλλει ὁ ἀπόστολος Παῦλος (Ρωμαίους β' 4 καὶ γ' 26) καὶ μᾶς τὸν συνιστᾷ ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν διαλεκτικὴν τῶν σχέσεων μεταξύ μας καὶ συσχετισμὸν δυνάμεων μεταξύ τοῦ *ταυτοῦ* καὶ τοῦ *ἑτέρου*: «ἀνεχόμενοι ἀλλήλων ἐν ἀγάπῃ» (Ἐφεσ. δ' 2).

Μὲ μία τέτοια προοπτικὴ θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ τροχοδρομηθεῖ ἓνα διαφοροτικὸ εὐρωπαϊκὸ πρόγραμμα: Ἀπὸ τὸν ἀποκλεισμὸν *στὴν* ἀνεκτικότητα καὶ τὴν ὑποδοχὴν ἢ ἀπὸ τὴν *ξеноφοβία* *στὴν* φιλοξενία. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ ἔπαιρνε εἰδικὸ νόημα καὶ βᾶρος καὶ τὸ πρόγραμμα PHILOXENIA (= ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ) 1997-2000 καὶ θὰ ἔκανε «βιώσιμη τὴν ἀνάπτυξη», γιὰ τὴν ὁποία ὅλοι μιλοῦν καὶ πρὸς τὴν ὁποία ὅλοι σκοπεύουν, ὅπως εἶδαμε στὴν ἀρχὴ τοῦ ἀρθροῦ μας¹⁷.

1. Πρβλ. Μυστῶς Ρήγου, *Ἡ ἑτερότητα τοῦ ἄλλου*. Δοκίμιο γιὰ μιὰ τρέχουσα μεταθιτικὴ. Ἀθήνα, Ἐκδ. Πλέθρον: Θεωρία καὶ Κοινωνία, 1995, 123 σ.

2. Ἡ τελευταία φράση ὑπανίσταται τὸν ὑπότιτλο τοῦ XXVIII. Συμποσίου τοῦ Ἰνστιτούτου Μελετῶν τῆς Οἰκογένειας καὶ τῆς Σεξουαλικότητος (Louvain - la - Neuve, Βέλγιο, 7 ἕως 9 Μαρτίου 1997). Τὸ θέμα του ἦταν: Τὸ οἰκεῖο καὶ τὸ ξένο. Διαλεκτικὲς τῆς ὑποδοχῆς καὶ τῆς ἀπόρριψης.

3. Βλ. «Τὸ Βῆμα τῆς Εὐρώπης» 25.2.1996. Τὴν τελευταία ἐβδομάδα τοῦ Αὐγούστου ἦλθε σὲ φῶς ἓνας ἰδιότυπος ρατσισμὸς, ὁ ὁποῖος εἶχε ριζώσει βαθιὰ στὴ νοστορπία πολλῶν εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων — ἀλλὰ καὶ στὶς Η.Π.Α. — καὶ ἐκδηλωνόταν μὲ τὴ βίαιη στείρωση διανοητικῶν καθυστερημένων, φτωχῶν καὶ γενικὰ «κατώτερων» ἀτόμων (βλ. «Καθημερινή» 28, 29 καὶ 30 Αὐγούστου 1997).

4. Βλ. ὁμοίτιλο ἀρθρο τοῦ σεβ. Μητροπολίτου Δημητριάδος Χριστοδούλου στὸ «Βῆμα» τῆς 1.9.1996.

5. Ἄρθρα τῶν Roger Scruton καὶ Δ. Καστριώτη στὴν «Καθημερινή» τῆς 18 καὶ 19 Ἀπριλίου 1996.

6. Περισσότερα γι' αὐτὸ τὸ συνέδριο βλ. Ἀ. Μ. Σταυροπούλου, *Ποιμαντικὴ πολλαπλῶν διαδρομῶν*. Ἀθήνα 1995, σ. 52-54.

7. Thierry de Saussure (ἐκδ.), *Les miroirs du fanatisme. Intégrisme, narcissisme et altérité*. Travaux de l' AIEMPR pour son 12e Congrès, en Suisse (1993). Genève, Labor et Fides, 1996, 204 σ. Τὸ ἐξώφυλλο τοῦ βιβλίου συνοδεύει ὡς κλισὲ τὸ παρὸν ἀρθρο.

8. «Βῆμα: Νέες Ἐποχές» 13.2.1994.

9. Ἀπὸ δημοσίευμα τῆς «Καθημερινῆς»: Ἐνας κόσμος πού ὑπομένει, 28.8.1997.

10. Ἐρευνα τῆς Τασούλας Καραϊσκάκη μεταξύ τῶν Στάμου Παπαστάμου, Γιάννη Κατερέλου, Γιάννη Σακέλλη, Μαργαρίτη (φύλλο τῆς 6.10.1996, σ. 22). Στὸ ἴδιο φύλλο, στὴ σ. 23 τὸ ἀρθρο τοῦ Σπύρου Καραλή. Ὁ ρατσισμὸς χτυπᾷ τὸν πολιτισμὸ μας. Βλ. ἐπίσης τὸ ρεπορτάζ τῆς Ἰωάννας Μάνδρου, Πόσο ρατσιστὲς εἴμαστε: τί δείχνουν οἱ στατιστικὲς μελέτες, στὸ «Βῆμα» τῆς 12.1.1997.

11. «Ἐνημέρωσις» (Δελτίον Οἰκουμενικῆς Ἐπικαιρότητας) 1Β-1996/9, σ. 3.

12. Βλ. Εὐτυχίας Γιαννουλάκη, *Τέταρτος κόσμος. Ὁ κοινωνικὸς ἀποκλεισμὸς*. Ἀθήνα 1996, σ. 27-29.

13. Βλ. ὁμοίτιλο *κείμενο ἐργασίας* τοῦ Ἀντωνίου Κ. Παπαντωνίου πού δημοσιεύτηκε στὸ περ. «Ἐκκλησία» 1997, σ. 279-281, 330-334, 392-396, 436-439, 475-476, 524-526.

14. Τὸ ἀνέφερε ἡ γραμματέας τῆς ὀργάνωσης «SOS Ρατσισμὸς» κ. Μαργαρίτη, σὲ συνέντευξή της πρὸς τὴ δημοσιογράφου Τασούλα Καραϊσκάκη στὴν «Καθημερινή» τῆς 6.10.1996, σ. 22.

15. Στὸ «Βῆμα» τῆς 28.8.1994.

16. *Μηνιαῖον*, Αὐγούστου ΚΓ', σ. 230β, ἐκδ. «Φωτὸς», χ.χ. Πρβλ. καὶ τὴν ἔκφραση «Ὁ Θεὸς μου ὁ Ἄλλοδαπός», στὸ ὁμοίτιλο *κείμενο* τοῦ Θανάση Ν. Παπαθανασίου, πού ἀπευθίνεται στὸν ἄνθρωπο ὁ ὁποῖος ζεῖ «μέσα στὴ δεσποτεία μιᾶς τάσης πού βλέπει τὸν ἄλλον ὡς ἀπειλή» (Ἀθήνα, Ἐκδ. Παρουσία, 1995, σ. 11-12).

17. «Καθημερινή: Ἐνωμένη Εὐρώπη» 2.10.96. Περὶ «φιλοξενίας καὶ γιὰ τὴ στάση φιλοξενίας» βλ. Ἀ. Μ. Σταυροπούλου, *Στημιότυπα καὶ περιπλανήσεις σὲ δρόμους ποιμαντικῆς διακονίας*. Ἀθήνα 1985, σ. 34-52.

Γεωργίας Π. Κουνάβη
Ο ΠΟΝΟΣ - Ἀγιογραφικὴ
καὶ πατερικὴ προσέγγιση

Ὅσο κι ἂν ὁ πόνος εἶναι ἀνεπιθύμητος ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ἐντούτοις εἶναι καὶ ἀναπόφευκτος. Ἄν κατανοήσουμε τὴ σημασία ἀλλὰ καὶ τὴ χρησιμότητά του, τότε μπορεῖ νὰ ἀποβεῖ λυτρωτικὸς. Στὸ βιβλίον αὐτὸ τῶν 324 σελίδων γίνεται πλήρης ἀνάλυση τῆς θεολογίας καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ πόνου, σὲ δύο Μέρη καὶ τέσσερα Κεφάλαια: Τὸ μυστήριο τοῦ πόνου — Ὁ πόνος τοῦ θανάτου — Ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ πόνου — Οἱ καρποὶ τοῦ πόνου.